

Наваренко І. А.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології
Київського національного лінгвістичного університету

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мовної картини світу з точки зору когнітивного підходу до процесів формування національної світоглядності. Особлива увага приділяється принципам антропоцентризму в поясненні сприйняття, концептуалізації і символізації світу.

Ключові слова: етнокультура, мовна картина світу, національний менталітет, парадигма, світогляд, ціннісні категорії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поняття мовної картини світу є одним з базових у сучасній лінгвістиці. Проблеми, пов'язані з вивченням співвідношення елементів «мова – світ – людина», знаходяться в центрі уваги лінгвістів, а їх рішення виявляє цілий спектр дослідницьких напрямків у таких областях, як семіотика (А.А. Ветров, Д.П. Горський, Д. Джон, А.А. Зинов'єв, В.В. Мартинов, Ю.М. Потман), когнітивна лінгвістика (С.А. Жаботинська, Л.А. Ковбасюк, Е.С. Кубрякова), соціолінгвістика (Р.Т. Белл, Л.Т. Масенко, М.О. Олікова, А.Д. Швейцер), психолінгвістика (В.І. Медведев, Д.Л. Співак), етнолінгвістика (А.С. Герд, Н.В. Жайворонок, А.В. Юдін), теорія комунікації (Л.В. Губерський, О.В. Зернецька, В.Ф. Іванов, А.З. Москаленко, Г.Г. Почепцов) тощо.

Проблема вивчення мовної картини світу (образу світу, моделі світу), зафіксованої у мові та специфічної для вказаного мовного колективу схеми сприйняття дійсності, має давню історію і ґрунтовно висвітлена в роботах Ю.Д. Апресян, Б.О. Серебреннікова, В.І. Постовалової, Т.В. Цив'ян). Поняття картини світу належить до числа фундаментальних понять, що виражають специфіку людини та її буття, взаємини його з миром, найважливіші умови його існування у світі. В.І. Постовалова визначає картину світу як «глобальний образ об'єктивної дійсності, що лежить в основі світогляду людини, тобто виражає суттєві властивості світу в розумінні людини в результаті його духовної діяльності». Мовна картина світу як концептуальне відображення національного менталітету на сьогоднішній день є одним з найбільш актуальних і перспективних напрямів наукових досліджень не тільки в області гуманітарного знання в цілому а й в галузі лінгвістики як окремої дисципліни. Це пов'язано зі становленням антропоцентричної парадигми, згідно з якою будь-яке явище, будь-який факт навколишньої дійсності повинні вивчатися через призму його сприйняття і відображення людиною, тобто в дослідженні будь-якого як мовного і немовного явища необхідно включити людський фактор. Саме акцентування на «людському факторі» привело до появи в різних науках низки понять, які представляють психічні, лінгвістичні, логічні, філософські моделі об'єктивного світу: концептуальна картина світу, образ світу,

модель світу, концептуальна система, індивідуальна когнітивна система, мовна картина світу та інші.

Мета статті полягає у встановленні й аналізі антропоцентричної парадигми мовної картини світу з точки зору когнітивного підходу до процесів формування національної світоглядності та дослідженні, як у рамках указаної парадигми відбувається осмислення картини світу певного етносу, що знаходить своє відображення в національному менталітеті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовна картина світу, яка відіграє головну роль у пізнавальній діяльності людини, являє собою об'ємне і багатоярусне поняття, яке має безліч параметрів, що багаторазово перетинаються в різних мовних одиницях або відносяться до різних рівнів мови. Знання породжуються на рівні індивідуальної взаємодії людини з оточуючим світом. Ця взаємодія завжди протікає в системі деяких просторових координат, точкою відліку яких є людина – суб'єкт сприйняття, свідомості, дії та пізнання. Процес пізнання є той фундамент діяльності людини, на якому будуються всі існуючі системи знань. До того ж одну і ту ж ситуацію носій мови може описувати по-різному в силу специфіки конкретних культур, що стоять за кожною мовою (Є.В. Рахіліна).

Поняття «мовна картина світу» в сучасній лінгвістиці визначається як система конкретних змістів: *духовних*, які визначають своєрідність культури і менталітету певної мовної спільноти завдяки чому обумовлюється існування і функціонування самої мови; *історичних* – наслідок розвитку етносу і мови, а також шляхи їх подальшого розвитку; у *однорідності мовної сутності*, що закріплена в баченні світу і його позначенні усіма засобами мови на фонетичному, лексичному, граматичному тощо рівнях; у *загальнокультурному надбанні*, що формує уявлення про навколишній світ через національний світогляд, правила поведінки, спосіб життя, які закріплені концептуальним рівнем мови (А.А. Вежицька).

Коли народи намагаються визначити власне обличчя, глибше пізнати національний характер, менталітет, культуру через дослідження кодових знаків мови, широкі перспективи отримує *етнолінгвістика* – галузь мовознавства, що спрямована на вивчення віддзеркалення в мові й мовленнєвій діяльності етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури народу. Центральними для етнолінгвістики є дві тісно взаємопов'язані проблематики, які можна назвати «когнітивна» (пізнання) і «комунікативна» (спілкування), а саме: яким чином, за допомогою яких засобів і в якій формі в мові висвітлюються культурні (побутові, релігійні, соціальні та інші) уявлення народу, що говорить цією мовою, про навколишній світ і про місце людини в цьому світі та

які форми і засоби спілкування – у першу чергу, мовного спілкування – є специфічними для вказаної етнічної або соціальної групи.

Етнолінгвістика виникла в межах *антропології* – науки, яка досліджує культуру, використовуючи етнографічні, лінгвістичні, археологічні та інші методи. Як самостійний напрям лінгвістика виникла в США в кінці XIX – початку XX ст. у рамках так званої «культурної антропології» – комплексної науки, предметом якої є всебічне дослідження культури певного етносу. Тому в роботах, орієнтованих на американську традицію, замість терміна «етнолінгвістика» (або поряд з ним) часто вживають термін «антропологічна лінгвістика» – у дослідженнях, присвячених переважно когнітивній проблематиці, або термін «лінгвістична антропологія» у комунікативній проблематиці.

З самого свого виникнення етнолінгвістика орієнтувалася на пошук таких принципів і методів лінгвістичного опису, які базувалися б на універсальних властивостях мов, дозволяли б адекватно відобразити подібності та відмінності мов різних типів, представити дані мов різних типів у порівняльній формі. Це пояснює інтерес етнолінгвістики до питань про те, якою мірою мовна здатність людини є вродженою і універсальною, а в якій являє собою відображення і втілення конкретної культурної реальності. Природним чином впливають і питання про те, якою мірою сприйняття навколишнього світу є універсальним для носіїв будь-яких мов і культур, а в якій складається під впливом лексичної і граматичної специфіки конкретної мови. Вирішення цих питань безпосередньо пов'язане з центральним для етнолінгвістики поняттям «лінгвістична відносність».

Згідно з принципом лінгвістичної відносності, так звана «картина світу» мовця залежить не тільки і навіть не стільки від спостережуваної ним реальності, скільки від тієї класифікаційної сітки, яку конкретну мову з її граматикою і лексикою пов'язують з мовцем. У сучасних когнітивно-орієнтованих дослідженнях з етнолінгвістики можна умовно виділити «релятивний» і «універсальний» напрями: для першого пріоритетним є вивчення культурної та мовної специфіки в картині світу мовця, для другого – пошук універсальних властивостей лексики та граматики мови певного етносу.

Об'єктом етнолінгвістики є мова та її знакові продукти, взяті під кутом зору семіотики і концептології, але обмеженого однією семіотичною системою *предмета* – культурно й етнопсихологічно маркованих знаків, а точніше – мовної репрезентації особливостей етнічної свідомості й культури. Безперечно, розділити семіотичні коди культури доволі складно, однак за умови, коли об'єктом дисципліни стає не лише мова, а й всі семіотичні продукти культури, вона повинна отримати статус *етносеміотики*. Інтегративний принцип аналізу мовного знакового матеріалу культури зумовлює подвійне трактування об'єкта етнолінгвістики: предметна кваліфікація об'єкта цієї галузі – мови й мовлення певного етносу й самого етносу як носія мови, а також суб'єктне визначення, яке полягає в тому, що етнос, не перестаючи бути об'єктом вивчення, у той самий час розглядається як суб'єкт пізнавальної діяльності, той, хто створює деяку сферу знань, «наївну» картину світу, і є її носієм. Однак суб'єктна трактовка об'єкта етнолінгвістики проектує цю галузь на

дослідження *етнічної психології*, об'єктом якої є етнос, а предметом – особливості поведінки, емоційних реакцій, психіки, характеру, а також національної самосвідомості народу.

Наведені підходи є важливим для окреслення меж етнолінгвістики, яка, з одного боку, є насамперед лінгвістичною галуззю, з іншого боку, застосовує для аналізу етнокультурної семантики мови й мовлення всю культурну інформацію певного народу, зафіксовану також в інших знакових системах. Тому дифузність об'єкта та предмета цієї дисципліни є передбачуваною й зумовленою тим, що для етнолінгвістичних досліджень одночасно актуальними є феномени мовного коду, колективної свідомості етносу, його культури й онтології. Останнє явище не можна ігнорувати, адже у природній мові екстралінгвістична реальність є світом, що відбивається в інтерпретації його людьми в їх комунікативних відносинах. У цьому розумінні онтологія явищ культури і представлення їх у мові, визначається тим, як люди, що використовують мову, концептуалізують позамовну дійсність.

Складовими частинами етнолінгвістики дослідники вважають *етнопсихолінгвістику* й *лінгвокультурологію*, які можуть формувати власні вектори самостійних мовознавчих дисциплін у ракурсі вседності погляду на етнос, його мову й культуру. Етнопсихолінгвістика орієнтована на відбитки в мові й мовній діяльності ознак психічного складу, характеру, ментальності етносу. За О.О. Потебнею, мова є не тільки найкращою, а й справжньою єдиною прикметою, за якою ми впізнаємо народ. Лінгвокультурологія вивчає фіксацію в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної й матеріальної культури народу. Дотичними до цих напрямів етнолінгвістики є *антропологія*, *етнологія* й *етнографія*, *фольклористика*, *культурологія*, *мистецтвознавство*, *етнічна психологія*, *соціологія* і таке інше.

Мовна репрезентація *етносвідомості* й культури народу не обмежується фонетичною, лексико-фразеологічною та граматичною підсистемами мови, а й залучає текстові знаки широкого спектра й численні дискурсивні практики, оскільки культурологічна інформація пронизує не лише традиційні фольклорні тексти, а й різні за типом і сферою спілкування мовленнєві продукти.

Поряд з вивченням кодифікованої, нормативної мовної поведінки певного етносу актуальною темою дослідників комунікації є мовне вираження соціального статусу співрозмовників. Правила звернення до співрозмовника: використання титулів, звернень по імені, прізвища, професійні звернення, доречність звернень «на ти» і «на Ви»; ступінь апелятивності у використанні форм імперативу чи умовності. Особливо пильно досліджуються мови, в яких співвідношення соціального стану мовця і слухача закріплюється не тільки в лексиці, але і в граматиці, стилістиці і навіть на фонетичному рівні. Крім норм мовного етикету, *етнографія комунікації* вивчає також мовленнєву маркованість у тих чи інших мовних ситуаціях, таких, як засідання суду, наукова конференція, торгова угода, офіційні листи тощо; а також правила вибору мовних кліше в спілкуванні; доцільність вживання експресивно-забарвленої лексики, індивідуальні характеристики мовленнєвої поведінки з точки зору нормативності мови.

Висновки. Слід зазначити, що вивчення мовної картини світу з точки зору аналізу природи мов етносів

сприяє розширенню уявлень про ціннісні категорії різних етнокультур. Сукупність теоретичних і методологічних положень, моделювання і стандартизація в інтерпретації наукових даних, їх оцінка та систематизація створюють теоретичне підґрунтя в осмисленні гіпотез щодо концептуалізації мовної картини світу і сприяють розв'язанню задач, що виникають у процесі наукового пізнання специфіки національного менталітету, які вирішуються в рамках прийнятої парадигми.

Перспективи подальших досліджень сприятимуть розробці й систематизації основних положень етнолінгвістики, відображаючи рівень уявлення про мову в когнітивному й культурно-історичному аспекті.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Русская языковая картина мира и системная лексикография / В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 912 с.
2. Постовалова В.И. Существует ли языковая картина мира? / В.И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека. – М. : Наука, 1987. – С. 67–79
3. Серебренников Б.О. Роль человеческого фактора в языке / Б.О. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 242 с.
4. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т.В. Цивьян. – М. : Наука, 1990. – 207 с.
5. Рахилина Е.В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики. / Е.В. Рахилина // Известия АН. Сер. лит. и яз., 2000. – Т. 59. – № 3.1. – С. 3–15.
6. Вежицкая А. Восприятие: семантика абстрактного словаря / А. Вежицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 18. – М. : Прогресс, 1986. – С. 336–369.
7. Потебня О.О. Мова. Національність. Денаціональність. / О.О. Потебня // Мысль и язык. – К., 1993. – 186 с.
8. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–92.
9. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики / Л. Т. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2010. – 242 с.
10. Юдин А.В. Проблемы языка и народной культуры в люблинской «Этнолингвистике» / А.В. Юдин // Живая старина, 1998, – № 2.

Наваренко И. А. Антропоцентричная парадигма языковой картины мира

Аннотация. Статья посвящена исследованию языковой картины мира с точки зрения когнитивного подхода к процессам формирования национального мировоззрения. Особое внимание уделяется принципам антропоцентризма в объяснении восприятия, концептуализации и символизации мира.

Ключевые слова: этнокультура, языковая картина мира, национальный менталитет, парадигма, мировоззрение, ценностные категории.

Navarenko I. Research of the anthropocentric paradigm of the language world

Summary. The article investigates the linguistic picture of the world in terms of the cognitive approach to the processes of formation of the national ideology. Particular attention is paid to the principles of anthropocentrism in explaining perception, conceptualization and symbolizing peace.

Key words: ethnic culture, language picture of the world, national mentality, paradigm, philosophy, value category.